

आत्मादी-
अमृत महोत्सव

MAH/NAN/10936/2015
ISSN : 2454-7905
2021 - Impact Factor : 7.479

**Worldwide International
Inter Disciplinary Research Journal**
(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol. I, Issue- LIII, 20 Jan. 2022

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड
आणि

किनवट शिक्षण संस्थेचे, नॅक पुर्नमूल्यांकित

बळीराम पाटील कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, किनवट

स्वतंत्र भारताच्या अमृत महोत्सवी वर्षानिमित्त मराठी विभागाच्या वतीने

एकदिवसीय राष्ट्रीय आभासी (ऑनलाईन) चर्चासत्र

**समकालीन मराठी साहित्य :
स्वरूप आणि प्रेरणा**

* संपादक *

प्रा. डॉ. पंजाब शिरे

मराठी विभागप्रमुख

बळीराम पाटील महाविद्यालय, किनवट

85

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Reffered)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com

Dr. Rajesh G. Umbarkar

House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)
Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management,

Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's

INDEX

Sr. No.	Title of the Paper	Name of Author	Page No.
01.	समकालीन मराठी वैचारिक साहित्यातील प्रेरणा	प्रा. सी. विलिना शंकाक इमानदार	01
02.	साडेत्तरी समकालीन मराठी ग्रामीण कथातील काही आकलने	प्रा. डॉ. जगतात सु. एम.	07
03.	समकालीन मराठी साहित्य : दलित स्त्रियांची आत्मकथने	प्रा. विलास कचरू पंडित	10
04.	समकालीन मराठी बालसाहित्य : बालकथा	प्रा. सविता बाबा धनवडे	17
05.	आदिवासी कविता : इतिहास आणि जीवन	प्रा. शिवदास दगा पवार	20
06.	मुस्लिम मराठी साहित्य : एक दृष्टीक्षेप	शेख शफी बोल्डेकर	25
07.	समकालीन साहित्य : नाटक (शिवाजी अंडरग्राउंड इन भीमनगर मोहला)	प्रा. डॉ. दिवेकर रेश्मा रमेश	31
08.	समकालीन मराठी साहित्यात नंदा खरे यांचे योगदान	प्रा. अभिजीत इंगळे	34
09.	समकालीन मराठी कवयित्री : डॉ. प्रेरणा ब्यव्हारे	डॉ. लोणे राजेंद्रकुमार लक्ष्मणराव	37
10.	बिलामत कांदबरीतील उत्कृष्ट व्यक्तीरेखा : शामा कोलाम	डॉ. पदमीनी मदकुटे	41
11.	समकालीन मराठी साहित्य : नव्वदोतर महानगरीय कविता	प्रा. चैताली कोळी	44
12.	समकालीन मराठी साहित्य : दलित रंगभूमी	प्रा. शिवराम गायकवाड	51
13.	चळवळीतील स्वानुभवाची अभिव्यक्ती म्हणजे आम्ही लढलो-आम्ही घडलो	प्रा. डॉ. पुरुषोत्तम जुझे	58
14.	समकालीन मराठी साहित्य : दलित साहित्य	शितल सुसरे	62
15.	परिवर्तनांची मूल्य प्रेरणा काव्यसंग्रह : सखी जागी हो !	प्रा. डॉ. पंजाब शेरे	67

समकालीन साहित्य : नाटक

(शिवाजी अंतरराष्ट्र इन भीमनगर मोहला)

प्रा. डॉ. दिवेकर रेश्मा रमेश

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर महाविद्यालय, पुणे - ९७

समकालीन साहित्य या शब्दात समकालीन म्हणजे आजच्या काळातले अथवा आजच्या काळाबरोबर जाणारे जे साहित्य असते त्याला समकालीन असे म्हणतात. हा शब्द काळाचा निर्दर्शक आहे. आजच्या काळातील समाजजीवनाचे प्रतिबिंब साहित्यात पडलेले असते, असे साहित्य समकालीन साहित्य होय. त्यातून आजच्या ग्रामीण अथवा दलित समाजाचे सामाजिक, राजकीय, आर्थिक चित्रण केले गेले. तत्कालीन समाज जीवनाचे वास्तव चित्रण या साहित्यातून आल्याने ते साहित्य समकालीन साहित्य ठरते. साहित्य म्हटले की समाजजीवनाचे प्रतिबिंब. साहित्यामध्ये समाजातील रूढी- परंपरा, विचार -आचार, जगण्याच्या काही विशिष्ट पद्धती, विशिष्ट संस्कृती इत्यादीसारख्या अनेक विविध गोष्टींचे दर्शन साहित्यातून होत असते. म्हणजेच एकूणच मानवी संस्कृतीचे दर्शन आपल्याला साहित्यातून होत असते. ही संस्कृतीची बीजे समकालीन मराठी साहित्यामध्ये रुजलेली दिसतात. समकालीन म्हणजे काळाबरोबर असणे होय. यातील सम म्हणजे सोबत, बरोबर, समान या अर्थाने याचा बोध होतो. वाचकाच्या व लेखकाच्या सभोवतालचे वर्तमानकालीन आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, वैचारिक, सांस्कृतिक वास्तव हे एक संघ किंवा एकसारखे नसते तर ते आपल्या प्रत्येक जातीनुसार धर्मानुसार आपआपल्यापरीने, रूढी-परंपरेने घालून दिलेल्या बंधना प्रमाणे असतात. काही ठिकाणी एकाच जातीतील लोक काही चैनी खोर तर काही लोक फक्त कष्ट आणि कष्ट करत राहतात. यामुळे श्रीमंत आणि गरीब, स्पर्श आणि अस्पर्श, सर्वण आणि दलित अशा वर्गवारीत लोकांचे विभाजन झालेले दिसते. या सर्वांचे प्रतिबिंब हे कथा, कविता, कादंबरी, नाटक इत्यादी साहित्यातून आलेले दिसते. समाजात येणारा प्रत्येक क्षण लेखक संवेदनशील पद्धतीने वास्तवाशी निगडित कलात्मक पद्धतीने चित्रित करित असतो. समकालीन म्हणजेच त्या अर्थाने १९८०-९० नंतरचे साहित्य हे समकालीन साहित्य मानले जाते. यामध्ये ग्रामीण, स्त्रीवादी, दलित विद्रोही असे प्रवाह पुढे आलेले दिसतात. समाजातील वास्तवतेचे हुंदहुव वर्णन करणारे व त्या वास्तवातील विसंगतीवर चोट ठेवून त्यावर प्रहार करणारे साहित्य म्हणजे नाटक. हा वर्गळ्यात म्हत्वाचा साहित्य प्रकार म्हणून ओळखला जातो. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरची औद्योगिकक्रांती आणि विज्ञानाने भागसाला मिळालेल्या भौतिक सुखसोयी यातून अनेक प्रश्न निर्माण झाले. या प्रश्नातून अनेक नाटकास अनेक नवनवीन विषय मिळत गेले. म्हणजे नाटक हे जाणीवपूर्वक मनाशी काही हेतू धरून नवी वाट चालून पहाणे होय. असेच हेतुपूर्वक, आशयगर्भ असे नाटक म्हणजे 'शिवाजी अंतरराष्ट्र इन भीमनगर मोहला' हे होय. राजकुमार वागडेघानी याचे लेखन केले असून लोकशाहीर संभाजी भगत यांच्या अथक प्रयत्नातून हे नाटक रंगभूमीवर साकारले गेले. शिवाजी महाराजांचा खरा विचार काय होता आणि वेगवेगळ्या समूहांनी शिवाजीराजांचा वापर कसा करून घेतला याची मार्मिक उलटपटासणी करणारे हे नाटक. शिवाजीराजांचा खरा विचार समजून घेण्यास मदत करणारे हे नाटक विचार बरायला लावते. आधुनिक मराठी रंगभूमीच्या ऐंशी पंच्याऐंशी वर्षांच्या वाटचालीत २०१२ साली दोन नाटक परंपरेला छेद देत, सरळ चाललेल्या प्रवाहाला वळण देत रंगभूमीवर आली. एका

87

नाटकाचे लेखन वीस एक वर्षांपूर्वीच झाले, पण ज्यांना रंगमंचावर यायना बराच काळ जावा लागता असे गो.पु.देजपाडे यांनी लिहिलेले व अतुल पेंढे यांनी दिग्दर्शित केलेले आणि पुणे महापालिकेच्या सफाई कामगार अभिनीत 'सत्यशोधक' हे नाटक, तर दुसरे नाटक राजकुमार तागडे लिखित, नंद माधव दिग्दर्शित आणि जासना जिज्यानील शेतकरी ग्रामीण कलाकारांद्वारा अभिनीत 'शिवाजी अंडरग्राउंड इन भीमनगर मोहल्ला', २० मे २०१२ रोजी मुंबईच्या यशवंतराव चव्हाण प्रतिष्ठानच्या नाट्यगृहात या नाटकाचा पहिला प्रयोग झाला.

शिवाजी महाराजांचा खरा विचार कसा होता हे या नाटकातून दाखवून दिले आहे? शिवाजी महाराजांनी सर्व जाती धर्माच्या समाजासाठी मानवतावादी क्रांतिकारक विचारांचे बीज पेरले होते, पण राजकीय आणि सांस्कृतिक क्षेत्रात आपले सर्वस्व राखण्यासाठी काही सत्ताधारी वर्गाने आपल्या हितासाठी, स्वार्थासाठी लेखाकडून आदर्श व्यक्तीची चरित्रे आपल्या पद्धतीने बदलून घेतली. त्यातूनच जातीय दंगली, विषमता, उन्मत्तता, भेदाभेद, गरीब-धीमंत इत्यादींमार्फत अनेक शत्रू देशापुढे उभे राहिले. अशा प्रश्नांवर प्रहार करण्यासाठी हे नाटक एक ऐतिहासिक सत्य सांगते. चळवळीचे नाटक म्हणून हे नाटक जरी पुढे जाले असले तरी ते वादाच्या भोवऱ्यात कुठेही अडकत नाही. छत्रपती शिवाजी महाराज हे सर्वच जातींना आपलेसे करणारे युगपुरुष होते. त्यांची ओळख या नाटकाच्या माध्यमातून करून देण्यात आली आहे. शिवाजी महाराज कोणा एका जातीचे, धर्माचे किंवा पंथाचे नव्हते, तर ते कष्टकरी जनतेचे, दीनदलितांचे होते. शिवाजी महाराज हे सर्वच जाती-धर्मातील लोकांना माणूस म्हणून जगण्यास प्रेरणा देणारे व्यक्तिमत्व होते. आजही हाच आदर्श जनतेपुढे असायला हवा, पण काही समूह गट आपल्या स्वार्थापोटी शिवाजी महाराज एका जातीमध्ये गुफायला जातात. शिवाजी महाराज हे कोणी दैवी अवतार नव्हते, पण माणसाशी माणसा प्रमाणे स्वतः वागणारे व इतरांनीही त्याप्रमाणे वागावे यासाठी आपल्या मतावर ठाम असणारे असे देव माणूस नव्हीच होते. ही वाव प्रत्यक्षपणे आपल्या डोळ्यासमोर उभे करण्याचे काम 'शिवाजी अंडर ग्राउंड इन भीमनगर मोहल्ला' या नाटकातून होताना दिसते. आपण वारकाईने वारकाईने बघितले असता असे नक्षात येते की यामध्ये काहीतरी वेगळे आहे. ते म्हणजे शिवाजी, मोहल्ला, भीमनगर असे तीन शब्द. हे तीन शब्द हिंदू, मुस्लिम, दलित या जातींकडे लक्ष केंद्रित करतात. या नाटकाच्या प्रवेशाच्या वेळी पडता उघडताच एक गोंधळ सुरू होतो. तेव्हा इंद्र यांना लोकसाहित्यातील दशावताराकडे घेऊन जातो. मनोरंजनातून प्रबोधन होणेसाठी लेखक येथे दशावताराचा, शाहिरी पोवाड्याचा उपयोग करून घेतो. एके दिवशी स्वर्गाचा अधिपती इंद्र हा यमराजाला पृथ्वीतलावरून शिवाजी महाराजांना घेऊन यायचा हुकूम सोडतो. यमराज शिवाजी महाराजांना शोधायला लागतो. ते सापडतात. इंद्राला शिवाजी महाराजांचे आचार-विचार हवे असतात. शिवाजी महाराज हे पृथ्वीतलावर आहेत असे यमाने इंद्राला सांगितलेले स असते. यम जेव्हा शिवाजी महाराजांना न्यायला येतो तेव्हा ते आपला फेटा त्याच्या जबळ देऊन ते परत पृथ्वीतलावर येतात. इंद्र देखील त्याच्या पाठोपाठ येतो. हे सर्व दुष्ट अनुभवताना सृष्टी मजेशीर वाटायला लागते. हे महाराजांना शोधत शोधत भीमनगर मोहल्ला नामक या शहरातील भागात पोहोचतात. तिथे त्याला शिवाजी महाराज कसे होते? त्यांचे वेगळे रूप कसे लोकांनी समजावून घेतले आहे हे त्यांच्या लक्षात येते. याच नाट्यातील दुसरा बहुजन नायक शिवाजी महाराज व महात्मा फुले यांना आपले देवत्व मानतो. पण देवांचा राजा इंद्र पृथ्वीवरच्या देवांच्या काळजीने म्हणतो की शिवाजी महाराजांच्या विचारांच्यासहीत त्यांना जेरबंद करून आणि मग यम रेड्यावर टांग मारतो आणि निघतो.

मारली रेड्याला टांग। निघाली यमाची स्वारी।

स्वारी भूतलावरी। री री र री।।

काहूर यमाच्या मनी। रागाचा पारा।

डोळ्याला धारा।। री री र री।।

अशा पद्धतीने लोकशाहीर संभाजी भगत यांनी आपल्या इच्छाशक्तीतून या नाटकाला संगीताची जोड दिली आहे. त्याचबरोबर रजनासाठी विनांदी बायेंचाही वापर केला आहे. समाजाची नैतिकता टिकवण्यासाठी मनोरंजनातून प् या नाटकामध्ये जीवनदर्शन रजन आणि बोध या तिन्ही झालेले आहे. राजकुमार तांगडे, त्यांची मुलगी वय वर्ष दहा, वसुंधरा, कैलास वाघमारे, श्रावणी लाडगे, मीनाक्षी बेंते, देशाच्या प्रत्येक कोनाकोपऱ्यात जातीय दंगली, भाषिक वाद यामारख्या प्रश्नांचे श्रैमान चालू असताना अशा स्थितीत हे नाटक प्रत्येक व्यक्तीला माणूस म्हणून जगा, इतरांना जगू द्या. असा संदेश देते. जाती-धर्मात न अडकता सांगण्याचा खूप मोलाचा प्रयत्न या नाटकातून झाला आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, शिवाजी महाराज, महात्मा फुले यांना कोणत्या जातीमध्ये बंदिस्त करू नका. तर त्यांचे विचार, त्यांची शिकवण ही देशातील सर्वत्र लोकांसाठी महत्त्वाची आणि मोलाची आहे. याची जाणीव या नाटकातून करून दिली गेली आहे. अशाप्रकारे 'जुने ते सोने' या उत्तीप्रमाणे आता ही आधीच्या नाटककार यांनी घालून दिलेले संस्कार आधुनिक पद्धतीने विववण्यासाठी किंवा सामाजिक प्रश्नाला वाचा फोडण्यासाठी समकालीन मराठी नाटककारांनी फार मोलाचे प्रयत्न केले आहेत. आणि आजही करीत आहेत असे लक्षात येते. दोन गोंधळांच्या नमनात्मक संवादापासून सुरू होणार हे नाटक 'फॅण्टसी'च्या तारेवरून तोल सांभाळत इतिहास आणि वर्तमान सहजपणे उलगडून दाखवते. सत्य आणि सत्यच सांगण्याचा वसा घेऊन प्रेक्षकांना नाटकाचा पडदा पडण्याच्या वर्तमान क्षणापर्यंत एका विचाराने बांधून ठेवते.

समारोप :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, शिवाजी महाराज, महात्मा फुले यांसारख्या महापुरुषांना समजून घेताना त्यांचे आचार, विचार समजून घ्या. त्यांना कोणत्याही एका चौकटीत बंदिस्त न करता त्यांची शिकवण आचरणात आणण्याचा प्रयत्न करा.

निष्कर्ष :

- १) समकालीन साहित्याची संकल्पना स्पष्ट झाली.
- २) शिवाजी महाराजांची असणारी सर्वसमावेशक दृष्टीचे दर्शन झाले.
- ३) नाटक या वाङ्मय प्रकारचे असणारे वेगळेपण लक्षात आले.
- ४) शिवाजी महाराजांविषयीचा खरा इतिहास समजण्यास मदत झाली.

संदर्भ ग्रंथ:

- १) समकालीन साहित्य प्रवृत्ती आणि प्रेरणा - द.भी.कुलकर्णी, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे २००३
- २) २००० नंतरच्या साहित्य प्रवाहांचे स्वरूप आणि आकलन - संपा.डॉ.मारुती कसाव, सिद्धी पब्लिकेशन हाउस, नांदेड.
- ३) सामाहिक साधना - २५ फेब्रुवारी २०२२

89